

Dwojra Raskin i jej praca o księdzu Alojzym Chiarinim

W Archiwum ŻIH, w zespole „Prace magisterskie studentów Instytutu Nauk Judaistycznych obronione na Uniwersytecie Warszawskim w latach 30–tych XX w.”, pod sygnaturą 117/47 znajduje się rozprawa Dwojry Raskin zatytułowana „Ksiądz profesor Alojzy Ludwik Chiarini w Warszawie (ze szczególnym uwzględnieniem jego stosunku do Żydów)”, napisana pod kierunkiem profesora Majera Bałabana, wykładowcy na Uniwersytecie Warszawskim oraz w Instytucie Nauk Judaistycznych. Jest to praca poświęcona postaci ważnej w historii polskiej orientalistyki, teologowi i hebraiście, który odegrał tyleż samo istotną, co kontrowersyjną rolę w życiu naukowym Królestwa Polskiego, głównie jako wykładowca na Uniwersytecie Warszawskim oraz autor słownika i gramatyki hebrajskiej. Alojzy Ludwik (Luigi) Chiarini (1789–1832) miał również znaczący, choć negatywny wpływ na relacje chrześcijańsko-żydowskie w Warszawie w I połowie XIX w., m.in. jako członek Komitetu Starozakonnych, członek, a następnie przewodniczący Komitetu Cenzury Ksiąg i Pism Hebrajskich oraz przewodniczący Rady Szkoły Rabinów, a także jako autor publikacji postulujących reformę judaizmu¹.

Działalność księdza Chiariniego oraz dyskusje wokół jego dorobku wymagały naukowego opracowania. Toteż nic dziwnego, że profesor Majer Bałaban powierzył to zadanie jednej ze swych studentek, Dwojrze Raskin. Efektem podjętej przez nią pracy badawczej jest publikowany przez nas obszerny i wartościowy poznawczo tekst, obarczony wszakże licznymi niedoskonałościami

---

¹ Borzymińska Z., *Chiarini Alojzy Ludwik*, w: *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, oprac. Z. Borzymińska, R. Zebrowski, t. 1, Warszawa 2003, s. 287.

typowymi dla rozprawy magisterskiej, w której sumienność i pracowitość młodej historyczki przeplatają się z niedociągnięciami warsztatowymi i brakiem doświadczenia badawczego. Istotny wpływ na ostateczny kształt i zawartość pracy miały także trudne warunki bytowe piszącej ją magistrantki.

O jej młodości i przebiegu studiów dowiadujemy się sporo z dokumentów zachowanych w Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego. Są one świadectwem uporu, z jakim dwudziestoletnia Dwojra Raskin wbrew przeciwnościom losu dążyła do zdobycia wykształcenia uniwersyteckiego. Urodziła się 2 września 1910 r. w Warszawie, była córką Icka (Icchaka) i Hindy z domu Mozeson, o których wiemy, że pochodzili ze Szklowa². W swym życiorysie, datowanym 30 września, 1932 r., pisała:

W roku 1914, podczas wojny światowej, wyjechałam z rodzicami do Rosji. W roku 1921 wróciłam jako repatriantka do Polski. Zamieszkałam w Otwocku. Tam wstąpiłam do gimnazjum magistratu. Po krótkim czasie jednak musiałam przerwać naukę. W roku 1927 osiedliłam się w Warszawie. W roku potem wstąpiłam do gimnazjum S. Pryłuckiej. W międzyczasie straciłam ojca³.

O Prywatnym Gimnazjum Żeńskim Sary Pryłuckiej, w którym Dwojra Raskin rozpoczęła naukę we wrześniu 1928 r., wiemy, że znajdowało się na ulicy Nowolipie. Była to jedna z licznych w tym czasie szkół próbujących wiązać tradycję żydowską z „europejskością”, w których przywiązywano wielką wagę do nauki polskiej literatury i historii oraz do krzewienia polskich uczuć patriotycznych. W późniejszych latach (około 1935 r.) działało w niej koło „polonistek”, natomiast języka i literatury żydowskiej można było się uczyć na zajęciach nadobowiązkowych w kółku samokształceniowym⁴.

Dwojra Raskin była uczennicą dobrą, aczkolwiek uzyskiwała bardzo różnicowane oceny. Na świadectwie maturalnym, wystawionym 7 czerwca 1932 r.,

² Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego (dalej: AUW), sygn. RP 41357 (Raskin Dwojra), odpis aktu urodzenia Dwojry Raskin z 11 września 1930 r.

³ AUW, sygn. RP 41357, życiorys Dwojry Raskin napisany 30 września 1932 r.; ojciec Icchak, syn Nachmana Lipmana, zm. 28.08.1929 r. w wieku 53 lat; został pochowany na cmentarzu żydowskim przy ul. Okopowej w Warszawie (kwatery 58, rząd 11, nr 51), patrz: Baza danych zebranych z nagrobków Cmentarza Żydowskiego przy ul. Okopowej w Warszawie, adres strony: <http://cemetery.jewish.org.pl> [data pobrania: 12.01.2011].

⁴ Almanach szkolnictwa żydowskiego w Polsce, Warszawa [1936], z. 1, s. 11; Fuks M., *Żydzi w Warszawie. Życie codzienne, wydarzenia, ludzie*, Poznań 1992, s. 349; Landau-Czajka A., *Syn będzie Lech...*, *Asymilacja Żydów w Polsce międzywojennej*, Warszawa 2006, s. 368.

jej wiedzę z języków polskiego, francuskiego i łaciny oceniono jako dostateczną, z fizyki, chemii i matematyki otrzymała ocenę dobrą, natomiast z historii i religii bardzo dobrą⁵. Dobre oceny z przedmiotów przyrodniczych wynikały zapewne tyleż samo z predyspozycji, co z zainteresowań Dwojry, te zaś zrodziły marzenie o karierze naukowej właśnie w dziedzinie biologii. 7 września 1932 r. Dwojra złożyła podanie o przyjęcie na Wydział Nauk Przyrodniczych, Sekcję Przyrodniczą (Zoologię) Uniwersytetu Warszawskiego. Niestety, podobnie jak w przypadku wielu innych żydowskich kandydatów prośba została odrzucona⁶. Obowiązujący na Wydziale Nauk Przyrodniczych „*numerus clausus*” sprawił, że w 1931 r. Żydzi stanowili na nim zaledwie 8,5% studentów⁷. Podobnie jak wielu jej rówieśników, Dwojra nie zamierzała jednak rezygnować ze studiów i dzień po odrzuceniu pierwszego podania, 30 września 1932 r., złożyła następne, o przyjęcie na Wydział Humanistyczny, Sekcję Historii. Zostało ono rozpatrzone pozytywnie i 1 października tegoż roku Dwojra Raskin została przyjęta na studia na Wydziale Humanistycznym.

Przed świeżo upieczoną studentką stało teraz nie tylko wyzwanie intelektualne, jakim były same studia, ale znacznie w jej przypadku poważniejszy problem zdobycia funduszy na regularne wnoszenie opłat studenckich. Z wpisów w indeksie wynika, że Dwojra Raskin wielokrotnie korzystała z odroczeń i częściowych zwolnień z opłat, a także z pożyczek rektorskich lub państwowych, które szczęśliwie udawało się jej uzyskać⁸. Abyśmy mieli pełną jasność co do skali problemu, wyjaśnijmy, że czesne za rok akademicki 1932/1933 wynosiło 270 złotych. Tymczasem z „Zaświadczenia o stanie materialnym”, wydanego Dwojrze Raskin przez starostę grodzkiego 18 października 1933 r., dowiadujemy się, że:

Zamieszkuje przy matce i bracie, którzy zajmują dwa pokoje z kuchnią skromnie umeblowane, jeden pokój odnajmują, za co pobierają 50 zł miesięcznie. Petentka jest uczennicą, na utrzymaniu brata, który pracuje jako technik i zarabia 140 zł miesięcznie, w komornym zalega za 3 miesiące. Majątku petentka nie posiada⁹.

⁵ A UW, sygn. RP 41357, świadectwo dojrzałości Dwojry Raskin z 7 czerwca 1932 r.

⁶ A UW, sygn. RP 41357, podanie Dwojry Raskin o przyjęcie na Wydział Nauk Przyrodniczych z 7 września 1932 r., odrzucone 26 września t.r.

⁷ Natkowska M., *Numerus clausus, getto ławkowe, numerus nullus, „paragraf aryjski”*. *Antysemityzm na Uniwersytecie Warszawskim 1931–1939*, Warszawa 1999, s. 19–20.

⁸ A UW, sygn. RP 41357, indeks Dwojry Raskin.

⁹ A UW, sygn. RP 41357, zaświadczenie o stanie materialnym, wydane Dwojrze Raskin przez starostę grodzkiego 18 października 1933 r.

Raskinowie mieszkali w domu przy ulicy Dzielnej 31. Wspomniany brat Dwojry, Nachum, liczył sobie wówczas 24 lata; był faktycznym żywicielem pozbawionej ojca rodziny. Sama Dwojra widziała jednak tę sprawę nieco inaczej, podkreślając rolę matki jako głowy rodziny, zarządzającej także zarobionymi przez brata pieniędzmi. „Matka moja z trudem utrzymuje siebie, mnie i brata, czerpiąc środki utrzymania z niewielkich zarobków brata mego” – pisała 15 października 1932 r. w prośbie do rektora o zwolnienie z opłaty czesnego¹⁰.

W trakcie studiów Dwojra uczęszczała na zajęcia prowadzone przez profesorów, którzy zajęli trwałe i wiodące miejsce w historii nauki polskiej, a więc m.in. Władysława Tatarkiewicza, Marcelego Handelsmana, Jana Kochanowskiego, Oskara Haleckiego i Stanisława Arnolda. Co ciekawe, uczęszczała także na wykłady Mirona Kołduby z historii Ukrainy¹¹, co mogło być przejawem jej zainteresowań Kresami, później zarzuconych, i wiązać się z pochodzeniem jej rodziców. Ale decydujący wpływ na kierunek zainteresowań naukowych Dwojry Raskin miały zajęcia z „dziejów polskich i powszechnych XVIII i XIX wieku ze szczególnym uwzględnieniem historii Żydów w Polsce”, prowadzone przez profesora Majera Bałabana.

Jednocześnie w świadomości Dwojry zachodziły istotne zmiany światopoglądowe, co znalazło odzwierciedlenie m.in. w deklarowanym języku ojczystym. W „Druczku statystycznym” na rok akademicki 1933/1934 początkowo podała jako ojczysty język hebrajski, ale przekreśliła ten wpis i ostatecznie zadeklarowała język żydowski. Jednakże już w „Karcie indywidualnej dla słuchaczy szkół wyższych” na rok akademicki 1935/1936 i 1936/1937 konsekwentnie podała, że jej językiem ojczystym jest hebrajski¹². Rzecz jasna, deklaracja ta była bardziej wyrazem jej przekonań niż stanu faktycznego. Oznaczała zapewne zwrot od zaszczepionych w gimnazjum tendencji asymilacyjnych ku odrodzeniu żydowskiej świadomości narodowej, być może w duchu syjonistycznym. Nie jest wykluczone, że wiązało się to z pogarszającymi się relacjami polsko-żydowskimi.

Podobnie jak większość uniwersyteckich seminarzystów profesora Majera Bałabana także Dwojra Raskin była równolegle studentką Instytutu

¹⁰ AUW, sygn. RP 41357, prośba Dwojry Raskin do rektora o zwolnienie z opłaty czesnego z 15 października 1932 r.

¹¹ AUW, sygn. RP 41357, indeks Dwojry Raskin.

¹² AUW, sygn. RP 41357, „Druczek statystyczny” na rok akademicki 1933/1934; „Karta indywidualna dla słuchaczy szkół wyższych” na rok akademicki 1935/1936 i 1936/1937.

Nauk Judaistycznych. Widzimy ją pośród innych studentów na zdjęciu wykonanym 16 lipca 1936 r. przed wejściem do Instytutu przy ulicy Tłomackiej 5¹³. Zaledwie od kilku miesięcy Instytut, którego rektorem był wówczas Majer Bałaban, posiadał stałe lokum we własnie ukończonym gmachu Głównej Biblioteki Judaistycznej. Wcześniej zajęcia odbywały się w bezpłatnie udostępnianych lub wynajmowanych lokalach¹⁴. Instytut dzielił się na wydziały: rabiniczny i nauczycielski (dla nauczycieli historii Żydów i języka hebrajskiego w szkołach średnich). Profesor Bałaban prowadził m.in. wykłady poświęcone historii Żydów w XVII, XVIII i XIX w., zajęcia na temat nauk pomocniczych i historiografii żydowskiej, a przede wszystkim „Seminarium historii Żydów”. Naukę kończył egzamin przed Państwową Komisją Egzaminacyjną, działającą przy Instytucie¹⁵.

Pod koniec studiów Dwojra Raskin straciła matkę, która zmarła 23 października 1935 r. w wieku 54 lat¹⁶. Niebawem dziewczyna sama zaczęła odczuwać poważne dolegliwości zdrowotne, które wraz z problemami materialnymi zmusiły ją do przerwania studiów. W jej prośbie o udzielenie bezpłatnego urlopu na rok akademicki 1936/1937 czytamy:

Utrzymuję się jedynie ze skromnych zarobków brata mego, które nie wystarczają nawet na zaspokojenie najniezbędniejszych potrzeb. W roku ubiegłym przebyłam ciężką operację w szpitalu, wobec czego nie mogłam zakończyć studiów na czas. Wobec braku funduszy upraszam uprzejmie o uwzględnienie mojej prośby¹⁷.

¹³ Żydowski Instytut Historyczny, Dział Dokumentacji, sygn. ŻIH-XX-10 074. Fotografia studentów Instytutu Nauk Judaistycznych z 16 lipca 1936 r.

¹⁴ Sprawozdanie [Instytutu Nauk Judaistycznych] za lata akademickie 1931/32, 1932/33, 1933/34, przy: *Księga jubileuszowa ku czci prof. dra Mojżesza Schorra* (Pisma Instytutu Nauk Judaistycznych w Warszawie, t. VI-VII), Warszawa 1935, s. III-VIII; Sprawozdanie Instytutu Nauk Judaistycznych w Warszawie za lata akademickie 1934/35 – 1935/36, przy: Stein E., *Majmonides jako arystotelik żydowski* (Pisma Instytutu Nauk Judaistycznych w Warszawie, t. IX), Warszawa 1937, s. V, VII; Kroszczor H., *Instytut Nauk Judaistycznych w Warszawie*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”, 1972, nr 2/82, s. 31–35.

¹⁵ Sprawozdanie ... za lata akademickie 1934/35 – 1935/36, s. VIII-IX, XVI-XX.

¹⁶ Nagrobek Hindy Raskin, córki Barucha Ariego, żony Icchaka, zm. 23 października 1935 r., na cmentarzu żydowskim przy ulicy Okopowej w Warszawie (kwatery 95, rząd 4, nr 5); Baza danych zebranych z nagrobków Cmentarza Żydowskiego przy ul. Okopowej w Warszawie, adres strony: <http://cemetery.jewish.org.pl> [data pobrania: 30.03.2009].

¹⁷ AUW, sygn. RP 41357, prośba Dwojry Raskin o udzielenie bezpłatnego urlopu na rok akademicki 1936/1937 z 31 października 1936 r.

Prośba została rozpatrzona pozytywnie i 2 listopada 1936 r. Dwojra uzyskała roczny urlop z prawem zdawania egzaminów. Pracę magisterską, pisaną – jak wspomniałem na wstępie – pod kierunkiem profesora Majera Bałabana, miała już gotową. 1 czerwca 1936 r. profesor ocenił rozprawę swej seminarzystki jako „dość dobrą”¹⁸. Jednakże, jak się możemy domyślać, ocena drugiego profesora, Marcelego Handelsmana była znacznie bardziej krytyczna i zapewne to ona zaważyła na tym, że praca otrzymała ostatecznie ocenę dostateczną. Ocena ta znalazła się na dyplomie magistra filozofii, otrzymanym przez Dwojrę Raskin 30 czerwca 1937 r.

Po otrzymaniu magisterium Dwojra pozostała na Uniwersytecie „celem uzupełnienia studiów”. W listopadzie 1937 r. została przyjęta na pedagogikę¹⁹, z czego możemy wnioskować, że podobnie jak wielu absolwentów zamierzała podjąć pracę w oświacie. Decyzję taką podejmowało wówczas bardzo wielu młodych żydowskich humanistów, dla których posada nauczyciela była główną z niewielu dostępnych dróg kariery zawodowej, a często jedyną możliwością wykonywania pracy zgodnej z wykształceniem. Dalsze losy Dwojry Raskin pozostają dla wydawcy zagadką. Wiemy, że była osobą słabego zdrowia, a do tego ubogą, co pozwala snuć mało optymistyczne domysły. Pomimo poszukiwań w bazach osób, które zginęły podczas Holokaustu lub szczęśliwie przeżyły, nie udało się natrafić na żaden jej ślad.

* * *

Przyjmując za temat swej pracy magisterskiej omówienie działalności księdza Alojzego Ludwika Chiariniego, podjęła się Dwojra Raskin zadania bardzo trudnego pod względem warsztatowym, wymagającego znajomości kilku języków, zapoznania się z licznymi źródłami oraz obszerną literaturą, a przede wszystkim gruntownych studiów nad realiami epoki, stosunkiem wczesnodziętnastowiecznych chrześcijańskich elit politycznych i intelektualnych do judaizmu, a w końcu solidnej znajomości samego judaizmu i zachodzących w nim przemian. Są to wymogi, którym trudno sprostać nawet dojrzałemu i doświadczonemu badaczowi, toteż nie dziwny się, że początkująca badaczka nie zawsze spełniała je w wystarczającym zakresie.

---

¹⁸ AUW, sygn. KEM 5124, ocena pracy Dwojry Raskin wystawiona przez Majera Bałabana 1 czerwca 1936 r.

¹⁹ AUW, sygn. RP 41357, indeks Dwojry Raskin.

Tekst Dwojry Raskin bazuje na obszernej literaturze i źródłach, autorka wykorzystwała prasę oraz archiwalia z Archiwum Akt Dawnych i Biblioteki Krasieńskich, z których ogromna większość uległa zagładzie podczas II wojny światowej. Dotyczy to szczególnie akt Rady Administracyjnej oraz korespondencji Chiariniego i innych materiałów dotyczących spraw żydowskich, przechowywanych w Bibliotece Krasieńskich, spalonych przez hitlerowców u schyłku 1944 r.²⁰. Dzięki umieszczonym w rozprawie licznym cytatom mamy dziś częściowy wgląd w ich zawartość.

Praca liczy 108 stron maszynopisu i zawiera obfity materiał źródłowy ukazujący szeroki zakres aktywności księdza Alojzego Ludwika Chiariniego. Jednakże w wielu miejscach razi powierzchownym wykorzystaniem źródeł, jednostronnością wniosków, brakiem głębszej analizy i szerszego tła historycznego. Borykająca się z problemami materialnymi magistrantka z 1936–1937 r. miała ewidentnie trudniejszy dostęp do literatury przedmiotu niż jej dzisiejsi koledzy doby europejskich stypendiów i internetu. Słabą stroną tekstu jest także nieporadność stylistyczna wielu fragmentów, utrudniająca lekturę.

Rozprawę otwiera krótka biografia księdza Chiariniego, po której następuje zarys sytuacji ludności żydowskiej w Królestwie Polskim i omówienie działalności Chiariniego w Komitecie Starozakonnych oraz w Komitecie Cenzury. W dalszych częściach pracy autorka przedstawia jego dokonania jako założyciela Kursów Starożytności Hebrajskich na Uniwersytecie Warszawskim, kontrowersyjną inicjatywę przekładu Talmudu na język francuski oraz dwie tyleż samo znaczące, co słusznie krytykowane przez współczesnych publikacje: *Théorie du judaïsme...* i *Słownik hebrajski...*²¹.

Przez długi czas postać Alojzego Ludwika Chiariniego, otoczona aurą negatywnych konotacji, była w polskiej historiografii pomijana milczeniem lub zbywana krótkimi notkami biograficznymi. Informacja o nim zamieszczona w trzecim tomie *Encyklopedii Katolickiej* z 1874 r. liczy sobie niewiele ponad sześć linijek tekstu, zaczerpniętych zresztą z tzw. Encyklopedii

²⁰ *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 3: *Biblioteki*, red. P. Bańkowski, Warszawa 1955, s. 177–180.

²¹ Chiarini A.L., *Théorie du Judaïsme, appliquée à la réforme des Israélites de tous le pays de l'Europe et servant en meme temps d'ouvrage préparatoire à la version du Thalmud de Babylone*, t. 1–2, Paris 1830; tenże, *Słownik hebrajski, ułożony i pokrewnymi dialektami arabskim, chaldejskim i syrjackim pokrótce objaśniony przez A.L. Chiarini, języków i starożytności wschodnich w Królewsko-Warszawskim Uniwersytecie Profesora Radnego, członka Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk. Z tekstu łacińskiego przełożył P. Chlebowski*, Warszawa 1829.

Orgelbranda²². Marginalizację kontrowersyjnej postaci przerwał dopiero w początkach XX w. Józef Bieliński, poświęcając Chiariniemu sporo miejsca w swej historii Uniwersytetu Warszawskiego²³. Prawdziwym przełomem była jednak pozostająca do dziś w maszynopisie praca Dwojry Raskin. Dopiero rok po jej napisaniu i dokładnie w roku jej obrony ukazał się biogram Chiariniego w *Polskim słowniku biograficznym*²⁴.

W ostatnim czasie życie i działalność księdza Chiariniego stały się przedmiotem zainteresowania takich badaczy, jak Maria Janion i Roman Marcinkowski, przy czym każde z nich spogląda na dorobek księdza profesora z nieco innej perspektywy. Marcinkowski przedstawia sumiennie zebrane fakty, koncentrując się na kompetencjach Alojzego Ludwika Chiariniego jako orientalisty i reformatora judaizmu²⁵. Natomiast Janion przeprowadza głęboką analizę poglądów Chiariniego, ukazuje jego negatywny wpływ na stosunek polskich elit do Żydów, który pozostawił trwałe ślady w literaturze, szczególnie w dziełach Krasińskiego²⁶. Zaryzykuję stwierdzenie, że działalność księdza Chiariniego budzi większe zainteresowanie badaczy literatury niż historyków, czego przejawem są prace Bogdana Burdziej i Jerzego Fećki²⁷.

Jednocześnie istnieje obszerna literatura włoska postrzegająca postać Alojzego Ludwika (Luigi) Chiariniego inaczej, znacznie mniej krytycznie niż polska, podkreślająca jego zasługi dla rozwoju orientalistyki²⁸. W swych

²² *Encyklopedia kościelna*, t. 3, Warszawa 1874, s. 263; *Encyklopedia powszechna*, t. 5, Warszawa 1861, s. 261–262.

²³ Bieliński J., *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816–1831)*, t. 2, Warszawa 1911, s. 24–26, 32–33, 78–84, 115–120.

²⁴ Manteufflowa M., *Chiarini Alojzy Ludwik*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 3, Kraków 1937, s. 290.

²⁵ Marcinkowski R., *Reformator judaizmu czy antyjudaista? Rzecz o ks. Prof. Luigim Chiarinim (1789–1832)*, „Przegląd Orientalistyczny”, 2006, nr 1–2, s. 52–59; tenże, *Luigi Chiarini (1789–1832) – an Anti-Judaistic Reformer of Judaism*, „Studia Judaica”, t. 14, nr 2, 2004, s. 237–248.

²⁶ Janion M., *Mit założycielski polskiego antysemityzmu*, w: *Spoleczeństwa europejskie i Holocaust. Poszerzona dokumentacja konferencji w Żydowskim Instytucie Historycznym w Warszawie 30 września 2004 r. z okazji 75. urodzin Feliksa Tycha*, red. J. Hensel, Warszawa 2004, s. 11–48; też, *Bohater, spisak, śmierć. Wykłady żydowskie*, Warszawa 2009.

²⁷ Burdziej B., *Izrael i krzyż. U podstaw ideowych „Nie-Boskiej komedii” Zygmunta Krasińskiego*, w: *Zygmunt Krasiński – nowe spojrzenia*, red. G. Halkiewicz-Sojak i B. Burdziej, Toruń 2001, s. 223–249;

Fećko J., *Spór między Mickiewiczem a Krasińskim o miejsce Żydów wśród Polaków*, „Pamiętnik Literacki”, t. 99, 2008, nr 2, s. 5–21.

²⁸ Capei P., *Luigi Chiarini*, w: *Antologia. Giornale di scienze, lettere e arti*, t. 48, Florencja 1832, s. 134–140; Ciampi S., *Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze politiche, ecclesiastiche*,

rodziny stronach Chiarini pamiętany jest jako wielki rodak zasługujący na wdzięczną pamięć potomnych²⁹. Na ścianie kościoła w jego rodzinnym Valiano umieszczono w 1958 r. tablicę pamiątkową ku jego czci. W gospodarstwie rolnym Palazzo Vecchio produkuje się od 1997 r. wino „Rosso dell’Abate Chiarini”³⁰. Jakże bardzo kontrastuje to z naszym, polsko-żydowskim spojrzeniem na dokonania księdza Chiariniego.

Praca Dwojry Raskin, pomimo wielu niedoskonałości, jest do dziś wykorzystywana przez ludzi nauki (ostatnio przez Romana Marcinkowskiego i Marcina Wodzińskiego³¹) poszukujących materiałów do badań. Jej wydanie jest nie tylko przypomnieniem dokonań badaczki, która jako pierwsza zmierzyła się z problemem i przedstawiła go w obszernej rozprawie. Jest swego rodzaju oddaniem sprawiedliwości osobie należącej do liczego grona młodych żydowskich historyków z lat 30. XX w., którzy z różnych przyczyn nie mogli kontynuować rozpoczętej podczas studiów pracy naukowej, a Holocaust przyniósł gwałtowny kres ich trudnej egzystencji. Ponadto jest próbą zebrania różnych wątków składających się na barwne życie i kontrowersyjne dokonania księdza Chiariniego, uchwytnych zarówno w źródłach, jak i w literaturze.

---

scientifiche, letterarie, artistiche dell’Italia colla Russia, colla Polonia ed altre parti settentrionali, t. 1, Firenze 1834, s. 67–69; Parente F., *Chiarini Luigi*, w: *Dizionario biografico degli italiani*, Rzym 1980, t. 24, s. 581–587.

²⁹ *Notizia biografica dell’abate Luigi Chiarini di Montepulciano*, Montepulciano 1833; Benci S., *Storia di Montepulciano. Nuova edizione corretta e illustrata, con prefazione di Guido Paliotti e con due appendici*, Montepulciano 1892, s. 286–287.

³⁰ Dylągowa H., *Chiarini Alojzy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979, s. 147; *Vini della Toscana. Fattoria di Palazzo Vecchio*, tekst na stronie: <http://www.spaghetitaliani.com/Etichette/PalazzoVecchio/VTPalazzoVecchio.html> [data pobrania: 12.01.2011].

³¹ Marcinkowski R., *Reformator...*, s. 52–59; Wodziński M., *Haskalah and Hasidism in the Kingdom of Poland. A History of Conflict*, tłum. S. Cozens i A. Mirowska, Oxford 2005, s. 69.